

ԿՐՈՆՔ ԵՒ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

Ֆուանական Figaro թերթին վարիչը, Robert de Flers, Գիտուրիանց Սկավեճայի հարիւր աւելի անդամական դիմու երկու տարի առաջ հարցվուր մը (ըպատե) կատարելու համար՝ րի Գիտուրիանց համար է էր իշխանութեան գործունեան: Աննեցին շատերուն տուած պատասխանը համարավուեցան վերոյիշեալ թերթին մէց (1926, Մայիս 2-25), բայց ակադեմիան գրագիտին մանեն յեսոյ (Փ 1927) իր բարեկամները յուրենեցան առանձին զրեցոյի մը մեց ամփոփել այդ գրուածները, որոնցին մէկ հանդիները կուտանք մեր ընթեցողներուն, բարգմանուրիամբ Վանուց Բնածայանին Կիւլպիմիկան Պասարամի Սարկանական կազմերուն:

Խմբգր. Մի՛լի

Ինձի կը հարցնէք՝ թէ արգեօք գիտութիւնը հակառակ է կրօնական զգացումին:

Այս պարզ հարցումը կը բաւէ խնդիրը լուծերու: Գիտական միտք եւ կրօնական զգացում երկու տարրեր բառեր են, սակայն ո՞չ հակառակ իրարու: անոնք մեր անձին երկու տարրեր հանդամանքներուն հետ կապ ունին, որով իրարու ներհակ չեն կրնար ըլլաւ, թէ կը կրնան անտարբեր ըլլաւ իրարու հանդէպ:

Ես լսած եմ նշանաւոր մարդու մը ըստը՝ թէ «ո՞րքան աւելի յառաջդիմէ զիտութիւնը»՝ նոյնքան աւելի կատարելուութեամբ կը հասկնանք տիեզերքը եւ մասնաւորապէս մարդու ու անոր յօրինուածքին սքանչելիքները, եւ աւելի կը փորձուինք ճանչնալ ատոնց մէջ ձեռք մը ամենազօր եւ անհունապէս իմացական, որ է Աստուած՝ կրօնքին գերազոյն առարկան: Եւ ես կը հաւանիմ այդ տեսութեան:

Ահա՛, սիրելի եղբայրակից, իմ կարծիքս զոր կը յայտնեմ ձեզի ամենայն համաստութեամբ:

PIERRE BAZY

Մարդկային զիտութիւնը անկարող է լուծերու լսու ինքիան էւութեան խնդիրը, եւ մասնաւորապէս ինդիրը մեր ճակատագրին: Գիտութիւնը ընդունակ ըլլաւով բարեկամները մեր զոյութեան նիւթական պայմանները և նուազեցներու այն ֆիզի-

քական չարիքները, որոնցմով կը տառապինաք, չի կրնար թափանցել մեր զիտականութեան զազանիքներուն, ո՞չ աւ ամոքել մեր բարոյական թշուառութիւնները, որոնք կախում ունին իրե՛ն անմատչելի կալուածէ մը:

Յաճախ կը յեղյեզուի սա զազափառը՝ թէ Գիտուրիան և Կրօնի անհաշտելի են, վասն զի կրօնքը մեզի կը պարտազըրէ հրամանակարդ հաւատալիք մը՝ զոր կը հերք պարզ բանականութիւնը: Բայց կարելի է հաստատել՝ թէ մարդկային զիտութիւնը այն աստիճանն ստուգութեան հասած է որ կը ներուի իրեն զատումներով վեհուարդիս այն իսկ այնիւնիք ուղարկելու համարագիր՝ որոնք ամէն ապացուցումներէ կը խուսափին, և զորս պէտք է ընդունիլ՝ թէ իսկ չունենան որ և է հակալչիռ, և անկարելի ըլլայ ստուգութիւնը:

Սակայն և այնպէս, կրկնենք թէ Գիտութիւնը կը կերպափոխուի շարունակաբար. այնպիսի ճշմարտութիւններ, որոնք այսօր մեզի անժխտելի կ'երեկին, թիերես վաղը տարակուական նկատուին փորձաւութիւններու կամ նոր տեսութիւններու հետեւանքով. պէտք է զգուշանալ անոր ընծայելէ իր չունեցած արժեքը:

Անոնք որ յաճախ կը զատապարտեն կրօնքը, հզարս ոգիով է որ կ'ընեն զայն, որպէս թէ մարդկային զիտութիւնը կարող ըլլար լուծում մը տալու կեանքի բոլոր հանելուկներուն: Որպէս թէ զոյութիւն չունեար իրերու կարգ մը, որմէ չենք կրընար բան մը փոխել. մենք կ'զգանք թէ զերազոյն կամք մը կ'իշխէ մեր կամքին. իմը ու ին յաւիտենական խնդիրը կը ակէ զմել ու կը հաւածէ, խնդիր մը՝ որուն միայն մեր բանականութեամբը չենք կրնար պատասխան մը տալ. խոստովանինք մեր անկարողութիւնը:

Տառապողներու անհուն բազմութեան թողովնք այն յոյսի նշոյլը, որ լաւագոյն աշխարհի մը համար կը միսիթարէ զանոնք եւ կը կազզուի: Ազա թէ ո՞չ կ'իյնանք նիւթագաշտութեան մը մէջ, որ զործն է տղիտութեան և յանձնապաստանութեան:

G. ANDRÉ

Գիտութեան և կրօնական գաղտփառքին միջեւ հակամարտութիւն կայլ: Ես, իմ մասիս, այդ կէտը բնաւ չեմ նկատած, և փորձառութիւնը կ'ապացուցանէ որ ամէն դարերու մէջ եղած են ամուր հաւատացողներ, նշանաւոր զիտուններ ըլլալով: Ասոր պատճառը պարզ է. երկու կալուածները տարրեր են իրարմէ: առաջինը իրեն սահման ունի մեր զգացարանքներուն մատչելի ցուցակութիւնները, իսկ երկրորդը նշութէն վեր կը բարձրանայ զգացումի անսահման ոլորտին մէջ:

Հարկ չկայ ըսկելու որ կ'ակնակրկեմ ֆիզիքական և բնական զիտութիւններուն, որոնք ինձի համար շատ ընտանի զիտութիւններ են, և որոնց մէջ տիրապէս իրենց փաստերը կը փնտուն կրօնական գաղափարին հակառակորդները: Դիտական միւս ուղղաւթիւններուն մէջ երկու կալուածներուն տարրերութիւնը նաւազ խորունկ է՝ իրենի, բայց ատիկա աչքի պատրանք մըն է. վասն զի զիտական ամէն ուղղութիւն իրեն մեկնակէտ ունի, նիւթական կարգի զնոնութիւն մը կամ զնոնութիւններու շարք մը:

Երկու կալուածները տարրեր են, սակայն անհազորդ չեն իրարու, զէթ մարդուն մտքին մէջ, ուր անոնք կրնան հակադգել ու բռնի կը հակադգեն մէկը միւսին վրայ: Այս հակազգումը կը փոխուի իւրաքանչիւր անհատին վրայ իր ի զործ դրած կարուկապով (emprise)- ումանք կ'ուրանան զգացումի կարողութեան բովանդակ արժէքը տրամախոհութեան մէջ. ուրիշներ նոյն կարողութիւնը կը նկատին իրեք մըտքին ամէնէն աղնիւ ուժերէն մէկը: Առաջինները չեն ուղեր նիւթական կալուածէն զուրս ելեւ, ուր զիրենք կ'առաջնորդէ զնոնութիւնն ու զիտական փորձառութիւնը. երկրորդները՝ նոյն իրազութեամբ՝ ամենաբարձր գաղափարներու կը վերանան, բոլոր իրերու ծազումին, մարդուն բնութեան և Աստուածութեան վերաբերմամբ: Այս երկու հակառակ ծայրերուն միշեւ միշանցքներ շատ կան, բայց ասիկա զգացումի հարց մըն է, ուրիէ չի կրնար հակամարտութիւն մը ծազիլ զիտական յառաջիմութեան և կրօնական գաղափարին միշն:

Ես կը կարծեմ որ կրօնական գաղա-

փարը աւելի ատակ է նպաստելու զիտական յառաջիմութեան. վասն զի անփկա կը ձկափ զէպի ակը, զէպի ծազումը իրերուն, ու զէպի այդ նպատակն է որ կը նկրաի Գիտութիւնը անդոււ անգագար: Յունուական Ակադեմիայի անդամակցիկուն առթիւ Henri Poincaré կ'ըսէր Pascalի համ: «Աստուած փնտուել, զայն արգէն զտած ըլլալ է»: Ճշմարիտը փնտուել՝ միթէ Աստուած փնտուել չէ, այսինքն զերազայն ճշմարտութիւնը, և ասով չի՞նչ կրնար կրօնական գաղափարը նկատել իրը զօրուոր ազդակ զիտական յառաջիմութեան: Մինչեւ հոս զանց ըրի միշել որ ևս է եկեղեցի: Գիտութիւնը կրօնք չունի, բայց զիտունը կրնայ ունենալ զայն և այդ կրօնքը չի կրընար հակառակորդ ըլլալ անոր աշխատանքներուն, վասն զի կրօնական սկզբունքները՝ ինչպէս փիլիսոփայուկան գաղափարները՝ միշտ զիրենք ընդունող միտքերու բարձրութեան կը համապատասխաննեն:

E. L. BOUVIER

Մարդկային իմացականութեան մէջ, կրօնքը և զիտութիւնը բացարձակապէս երկու որոշ յարկարածիններ կը գրաւեն: Ոչ մէկ զիտութիւն ունէ կրօնքի դէմ թըշնամութիւն չունի, անշուշա այն պայմանով՝ որ այդ կրօնքը չյարձակի զիտութեան դէմ: Մարդկի կրնան կրօնական ողի և զիտական ողի ունենալ միանգամայն, կամ միայն կրօնական ողի և կամ միայն զիտական ողի ունենալ: Ոչ մին և ոչ միւսը պատճառ չունին զիրար բացարձակապէս տարամերծելու:

PAUL APPELL

Գիտութեան նպատակն է ճշմարտութիւնը փնտուել իրազութիւններու այն կալուածին մէջ, զոր մենք կրնանք զննել, բայց ո՛չ երեքք զգացումի կալուածին մէջ, ուր բոլոր զիտական օրէնքները ո՛չ մէկ զեր և ոչ ունէ զործ ունին: Ուրեմն, զիտութիւնը չի կրնար հակառակ ըլլալ կրօնական զգացումի:

FERRIÉ

Այսօր հարց չի կրնար զրուիլ զիտական թէ զիտութիւնը հակառակ է կրօնական զգացումի: Կրօնքը, իր ևս աւելի

դիտական ուսումնասիրութիւններով է որ կը պարուրուի: Եւ զիտութիւնը, իր յաջորդական գիտելիովը, չի հաստատեր բան մը որ կրօնական վարդապետութեան հաւկասէ: Առո՞ք երկու գործունէութիւններ են, որո՞ք կը բարգաւաճին առանց ընդհարումի: Նախապաշարումէ աղաս ամէն միտքի համար՝ անո՞ք պարախն նոյն իսկ մերձեցումի կէտեր գտնել իրենց հաւագութիւններու անկեղծութեանը մէջ:

F. FOCH

Դիտութիւնը՝ ճիզ մըն է դէպի արարչագործութիւն, կրօնքը՝ ճիզ մըն է դէպի Արարիչը:

EDOUARD BRANLY

Հարցը՝ զոր ինձ կ'ուզզէք՝ կը թուրթէ ընդունակ է երկու տարրեր պատասխաններու, հոգեբանական կամ ընկերական ահսակէտներէ զիտուելով:

1. Փորձառական իրողութիւն մըն է թէ հոգեբանական ո՛չ մէկ անյարմարութիւն կայ կրօնական զազցումի և զիտական այն զգացումին միջև՝ զոր կրօնանք զիտութեան ճաշակն ու ոէրը անուանել: Երկու զգացումներն ալ միենոյն մտքին մէջ կրօնան համագոյակցիլ կատարելապէս:

2. Հակառակէն՝ մարգիկ կրնան երբեմն զործնական ընդդիմադրութիւն մը տեսնել կրօնական զգացումի ընկերային ինչ ինչ ցուցակութիւններու եւ խորհելու աղատութեան եւ զիտութեան անհրաժեշտ վիճումներուն միջև: Գալիլիոսի տիեզերանութեան եւ կամ Տարվինի կենսաբանական տեսութիւններու մասին ինչ որ ալ ըլլայ զիտունի մը կարծիքը, իրեն իրաւունք կը համարի խորհիլ թէ այդ տեսութիւնները կրօնան աղատօրէն բանաձեւուի և վիճաբանութեան առարկայ ըլլալ, առանց որ Հաւատաքննական ատեանը կամ Գայտոնի զատաւորները իրաւունք ունենան անոր հակառակելու: Այսուամենայինիւ, կը թուի թէ այսօրինակ ընդդիմադրութիւններ երթալով կը պակօին եւ հաւանութիւն չեն գտներ հասարակաց կարձիքէն:

EMILE BOREL

Կրօնական զազափարը, ի՞նչ որ ալ ըլլայ իր ձեւը, բնական է մարդուն. իր ձեւը միջավայրի ազգեցութիւնը կրելով հանգիրձ՝ կախումը ունի նաև միտքէ, զգայնութենէ, կեանքի փորձառութիւններով ընդունուած անձնական հակագդեցումէ, ուրիշներու կեանքի տրուած օրինակներէ, համոյնքներու և անհատներու կողմէ զըննուած բարոյական կատարելութեան մակարգական բարոյական կատարելութեանը մէջ:

Կրօնական զազափարին ազգեցութիւնը բարոյականին վրայ անվիճելի է:

«Առանց պարապրութեան և առանց հապուցումի (sanction) բարոյականը, ինչպէս նաև անգիտական եղափոխականներու օգտախնդիր բարոյականը, մտաւորականներէն և իպէտու իրենց՝ շինուած գըրը թիւններ են ամէն մասերով»: Մենք կ'ընդունինք այս կարծիքը զոր վերջերս արտայայտեց Դամոն Wildon(*):

Մաքուր բարոյականի սնանկութեան այս լուրջ հարցը սկսած է զբագեցնել այն մեծ միտքերը՝ որո՞ք զիրծ են ամէն նույնագաշարումէ եւ նոյն իսկ, ինչպէս կ'ըսնէն, կրօնական ամէն ստրկութենէ:

Գալով ինծի, չևմ կարծիր՝ թէ բարոյականին վերականգնումը կարելի ըլլայ ձեւոք բերել առանց օժանդակութեան կրօնական զազափարի:

E. QUÉNU

Դրուած հարցին պատասխաննել՝ քանի մը տողերով՝ զրիթէ անկեղծ է: Պիտի փորձեմ սակայն, թէկ շատ թերի պիտի ըլլայ ան:

Բազմաթիւ են օրինակները մեծ գիտուններու՝ որո՞ք անկեղծ եւ եռանգուն հաւատք մը ունէին, այսինքն կրօնական զգացումէ շատ աւելի բան մը:

Եւ իրօք, գժուար չէ հասկնալ ասիկա: Երբ քիմիաբան մը ուսումնասիրէ գայլախափական իթերները, շատ գեղեցիկ զիւտեր կրնայ ընել սիլիկունի բազազլութիւններուն վրայ, առանց ատոնցմով ասրաւելու եղափակցութեան մը յանգիլ սկզբնական մեղքի վերաբերմանը: Առո՞ք երկու անջատ կալուածներ են, և ինք կը բաժնէ զանոնք: Իրաղութիւններն ալ կը հաստա-

(*) Mercure de France, 1925:

տեն՝ թէ այս բաժանումը կարելի է կարգ մը միտքերու համար:

Գալով կրօնական զգացումին, ոչ մէկ աշղիս չունի ան՝ ո՛չ այս կամ այն ձգրիտ յայտնութեան և ո՛չ ալ որեւէ մեթուաւոր հրամանակարգի հետ։ Արդ, հնա՞ր է ուսումնասիրել գիտութիւնները, առանց ըլունուելու տեսակ մը կրօնական սարսափէ սահզօր բնութեան հանգէպ, որ կը վարէ ամէն ինչ անողոք օրէնքներով, և որուն բոլոր մանրամասնութիւնները, որչափ զրծուարաւ խելամոււտ ըլլանք անոնց, նոյնափ կը հարկադրեն մեզի անսահման ոքանչացում մը։

Որքան խորը թափանցինք, այնքան աւելի պիտի տեսնենք՝ թէ ոչինչ զիտենք անհանդ տիկիրէն (cosmos)։ Սակայն, մեր տպիտութեան տարածութիւնը արգելք մը չէ մեր հիացումին խորութեան։

Charles RICHET

Ահբանաւոր կը նկատեմ ես ընդդիմադրել կրօնքն ու գիտութիւնը, որոնք, ինչպէս ինձի կը թուի, պէտք է մասն իրենց որիշ կարևածներուն մէջ։ Անոնցմէ մէկը միւսին գէմ լարել ո՛չ մէկ օգուտ կընայ ունինալ, եւ ասիկա, մանաւանդ գործն է անոնց որոնք լաւ չեն սորված ո՛չ մին և ոչ միւսը։

Paul SABATIER

Անկարելի կ'երելի ինձ՝ քանի մը տողերու մէջ՝ իր ներկայացուցած տարրեր կողմերովը քննել այն հարցը, զոր ինձ ուղելու պատիւը կ'ընէք։ Հարկ էր արդարեւ սահմանել թէ ինչ պէտք էր հասկընալ զիտուրին կամ կրօնական զգացում ըսելով։ յետոյ հետազոտել թէ ինչո՞վ կը զանազանին գիտութիւնն ու կրօնական զգացումը ա'յս կամ այն ժամանակներու եւ միեւնոյն թուականի մարդոց, եւ նոյն իսկ մէկ մարզու մէջ՝ իր տարիքին համաձայն։ ապա նկատի առնելու իրավագութանական աստիճաններուն մէջ։

Կը խորհիմ թէ այդպիսի ուսումնասիրութիւն մը չէք սպասեր ինձմէ, այլ պարզապէս կը հարցնէք՝ թէ ումանց հաստատած եւ ուրիշներու ժխտած գիտու-

թեան եւ կրօնական զգացումի ներհակութիւնը՝ համաձանցին է տափակ իրականութեան թէ ո՛չ։

Այդ հորիզոնը միայն աչքի առջև ունենալով կը կարծիմ թէ սապէս կարելի է պատասխանել, գիտութեան և կրօնական զգացումի միջն խմատ կախում մը չի կրոնար ընդունուիլ գնուակականապէս, և հարկ է խոստվանիլ, տեղեկանալով այլեւայլ երկրներու մէջ համբաւուած գիտուններու կենսագրութեան՝ թէ նոյն իսկ հակակրօն զագափարներ ունեցողները կրցած են մեծաքայլ յառաջանալ գիտութեան գեհանին վրայ, եղած են նախ ուրիշներ՝ ոչ անընդհանր՝ ինչպէս Newton, Cassini, Herschell, Faraday, Biot, եւալին, որոնց գիտութիւնը իրենց բան գրուածներուն կամ իրենց ժամանակակիցներուն վկայութեան համաձայն՝ լծորդուած է կրօնական անժիստելի զգացումներուն հետ։

G. BERTRAND

Ա Ս Տ Ո Ւ Ս Մ Է

Տեսողութեան ծիրեն մէջ բայ առանձին է բայ կանքելի մը խօսանին մոք մասնաւեն, մուշ կը մասին բիւր եւեօսակի ծովի թերեւն Լոյսին եւամ ու ձայներուն բիւրեղը որ։

Այ վիրաւոր լրութիւնն է գումանանա Ազօրին պէս ու կինց ա'լ օրուններուն Թափանձաւէս անոնց զայտնիքը պինդուն Վրայ կ'ինին բախեներուն բայ խօսա։

Մէկը միւսին ձեռք քրոյ կրյա մ'է նորանի Փոզես ամէն պին ինք պարի մէջ բամական։ Չի ծալիկեցաց յե նունումնար լուսնինան։

Բազկառած եր յայ խաչին վայ կ'արինի Ասուածին՝ ամէն եւայի խօսա առանձ մը բայ, Լոյսին արեւն ու ձայներուն բիւրեղը որ . . .

Գանիրէ

ԱՐՈՒՆ ԵՐԿԱՐ